

"Het Alternatief" van Bahro

Ontkennen dat er een verschil bestaat tussen de visie en bedoeling van de klassieke marxisten en het 'reëel bestaande socialisme' is zelfs in de volksrepublieken niet meer mogelijk. Meer nog : ter plaatse (en hier in het Westen) heeft men problemen met het bepalen van het statuut van het systeem. Of het iets te maken heeft met het ware socialisme, daar twijfelt men hoe langer hoe meer aan. Jaagt links dan een hersenschim achterna ? Is dat ware socialisme 'überhaupt' mogelijk en welke kansen hebben de volksrepublieken dat zij ooit een echt socialistisch regime zullen kennen ? Op deze vragen wil Bahro een antwoord geven. Volgens hem is er geen sprake van principiële onmogelijkheid om het socialisme uit te bouwen. **De kloof tussen het socialistisch ideaal en de harde werkelijkheid van het reëel bestaande socialisme valt nog altijd te overbruggen.**

Voor ons, lezers van 'Het Alternatief', wordt het nu heel belangrijk het hoofd niet te verliezen in de euforie rond dit hoopgevend oordeel van de dissidente Oostduitse staatsburger en zijn argumentatie met de nodige kritische ingesteldheid te benaderen. Is zijn analyse betrouwbaar en bruikbaar of berust ze op een sterk verlangen een stagnerende politiek te doorbreken ? Welke implicaties hebben zijn oordelen op wereldvlak ? Dit en een hele hoop andere vragen blijven bestaan na het lezen van 'Het Alternatief' omdat het werk — ondanks het verlangen van de auteur in de voetsporen van Marx te treden — toch blijft hangen op het niveau van een persoonlijke appreciatie van een zelfbeleefde werkelijkheid. Polemisch van toon, boordevol algemene uitspraken, beschikkend over weinig of geen referenties naar literatuur en empirisch studiemateriaal blijft het voor een leek van het reëel bestaande socialisme moeilijk om Bahro's werk naar zijn juiste waarde te schatten.

De andere weg naar de industrialisatie

Volgens Bahro komt het erop aan de geschiedenis van de laatste

honderd jaar te herwaarderen om te begrijpen waarom zich in de Sovjetunie (en later in de Chinese volksrepubliek) een systeem ontwikkelde dat weinig of geen uitstaans heeft met het socialisme van Marx. In de eerste plaats stelt hij vast dat de door Marx verhoopde revoluties in de Westerse kapitalistische landen niet plaatsgripen. Waarom niet? Het antwoord is simpel. Marx, zegt Bahro, steunde zijn verwachtingen op de **interne tegenstelling** tussen arbeid en kapitaal in de geïndustrialiseerde landen. Hij verwaarloosde de **externe tegenstelling** tussen de rijke, geïndustrialiseerde landen en de rest van de wereld. Juist deze externe tegenstelling werd scherper en veroorzaakt een nieuwe ontwikkeling.

Deze nieuwe ontwikkeling groeit vanuit een maatschappijtype dat afwijkt van de door het westen gekende feodaliteit. Bahro grijpt terug naar het door Marx geïntroduceerde begrip 'Aziatische produktiewijze', waarbij een agrarische despotie gekoppeld wordt aan een sterk uitgebouwde en gecentraliseerde bureaucratie. Hij wijst erop hoe in het Rusland van vóór de revolutie dit maatschappijtype dominant, maar niet zuiver voorkomt. De aanwezigheid van een sterk gekoncentreerd fabrieksproletariaat juist daar waar deze bureaucratie haar hoofdkwartieren gevestigd had, liet toe de bindingen met de oude samenleving te gebruiken om een nieuwe maatschappij op te bouwen. Bahro argumenteert dat de Russische revolutie resulteert in de **niet-kapitalistische weg naar de industrialisatie**. Van agrarische - gaat men over naar industriële despotie. Deze hypothese van Bahro opent zeker perspectieven. Door terug te grijpen naar de Aziatische produktiewijze en naar de specifieke maatschappelijke konstellatie van het Tsaristisch Rusland, slaagt Bahro erin de discussie over de Sovjetunie uit de sfeer van de ethische beoordeling te halen. Noch de trouwe, blinde volgeling van de idee van een socialistische Sovjetunie, noch de aanhanger van de deviatietheorie blijven bij deze benadering overeind. **Deze theoretische vernieuwing is naar mijn mening de belangrijkste bijdrage die we in het boek vinden.** Zij heeft bovendien konsekwenties voor de appreciatie van politieke, economische en sociale beweging in de andere derde wereldlanden. Het boek faalt echter daar waar het in detail op concrete situaties ingaat wegens een gebrek aan empirisch materiaal en wegens grove (oncontroleerbare) veralgemeningen (*).

De Russische revolutie is in ieder geval, volgens Bahro's hypothese, het eerste land dat de niet-kapitalistische weg naar de industrialisatie inslaat. Andere derde-wereld landen staan hetzelfde traject te wachten willen ze zich uit de neerwaartse spiraal van onderontwikkeling lostrekken. Men heeft te maken met een maatschappijtype dat zonder een beroep te doen

(*). Dit zijn tekorten die werkelijk doorheen het hele werk in het oog springen en wellicht zijn ze in grote mate te wijten aan de moeilijkheden en de beperkingen die Bahro ondervond bij de samenstelling ervan.

op het initiatief van de kapitalist en zonder een beroep te doen op de typische logika van het kapitalisme (dus zonder vrije concurrentie), de weg van de industrialisatie inslaat en daardoor de mogelijkheid schept voor zichzelf ooit de sprong naar het ware socialisme te wagen. De 'andere weg naar de industrialisatie' krijgt bijgevolg een relatief positieve waardering die vergelijkbaar is met Marx' waardering voor het kapitalisme. Het is een noodzakelijk kwaad om tot beter te komen. Het ongeluk van de kommunisten in 1917, zegt Bahro, is dat ze zich helemaal niet bewust waren van hun plaatsvervangende taak. Ze geloofden bijgevolg dat ze het socialisme gingen uitbouwen, terwijl hun enige opdracht erin bestond het land kost wat kost te industrialiseren. Dit kon niet zonder repressieve maatregelen. Bahro verwijst in dit verband naar Marx om zijn stelling kracht bij te zetten: zonder loonarbeid en buiteneconomische dwang slaagt men er niet in de mensen het juk van de regelmatige arbeid op te leggen die leidt naar meerarbeid. In de Sovjetunie had men een groots repressie-apparaat ter beschikking. Het Tsaristisch staatsapparaat en haar bureaucratie voldeed naar vorm aan de nood van een buiteneconomische dwang.

Kritiek op Marx

De introductie van de nieuwe kijk op de Sovjetunie loopt parallel met een kritiek op Marx. Twee fundamentele methodologische bezwaren worden daarin aangevoerd. In de eerste plaats verwijt Bahro aan Marx dat hij Eurocentrisch denkt. Zoals dit in de vorige paragraaf reeds vermeld werd, uit dit tekort zich via de exclusieve belangstelling van Marx voor de interne tegenstellingen van het kapitalisme. De externe tegenstellingen of de verhoudingen tussen de wel en de niet-geïndustrialiseerde wereld worden bij Marx óf verwaarloosd, óf enkel sporadisch behandeld, zegt Bahro. Uit dit kenmerk van Marx' denken vloeit bijna automatisch een tweede aspect van dit denken voort: Marx houdt er een mechanische, fasegerichte visie op de ontwikkeling van de Europese landen op na. Volgens Bahro zijn dit trekjes die erop wijzen dat Marx zich niet helemaal kon onttrekken aan een Hegeliaanse traditie waarin logische en historische eenheid onvermijdelijk wordt geacht. (zie p. 40 e.v.) M.a.w. Bahro valt hier een **denkwijze** aan, een **manier** om de maatschappelijke realiteit te benaderen en dit betekent zoveel als beweren dat de bezwaren ook nu nog van kracht zijn. De onvermijdelijkheid van logische en historische eenheid wordt (naar mijn gevoel terecht) aangevochten en dit betekent dat we ook **nu** rekening moeten houden met externe tegenstellingen en argwanend moeten staan tegenover prognoses die gelijken op logische opeenvolgingen van verschillende historische fases. Of Bahro Marx recht of onrecht aandoet, heeft hier weinig belang. Zeker is dat binnen de arbeidersbeweging tendenzen bestonden (en nog bestaan) die én Euro-

centrisch (of enger) denken én in een fasegerichte ontwikkeling van een land of groep landen geloven.

Niet alleen bepalen deze uitgangspunten de manier waarop een maatschappelijke realiteit geanalyseerd wordt. Ze hebben reperkussies op de politiek die men voorstaat. Het is juist een politieke motivatie die aan de basis ligt van Bahro's analyse. Hij is wereldverbeteraar en wil weten hoe hij het ware socialisme kan bereiken. Gezien deze inzet zou men op zijn minst kunnen verwachten dat hij de belangrijke methodologische bezwaren tegen Marx zelf in acht neemt en vermijdt. Het tegendeel is echter waar: Bahro bedriegt op dit punt zichzelf.

De centristische trekken in Bahro's denken

Omdat de voorspellingen van Marx niet uitkwamen besluit Bahro dat Marx er fout aan deed al zijn aandacht te richten op de werking van het kapitalisme in de geïndustrialiseerde landen. Bahro's verwijt is dubbel. In de eerste plaats heeft hij het tegen de beperking van Marx' aandacht tot Europa. Hieruit zou moeten volgen dat Bahro wel aandacht zal schenken aan externe tegenstellingen die op de één of andere wijze de ontwikkeling van het reëel bestaande socialisme kunnen beïnvloeden. Hij beperkt zich echter tot sporadische zijdelingse opmerkingen en vervalt aldus in de methodologische fout die hij Marx aanwrijft. In de tweede plaats verwijt hij Marx dat hij (als logische konsekwentie van zijn Eurocentrisch denken) teveel aandacht schonk aan de werking van het kapitalisme en alle problemen van uitbuiting daartoe herleidde. Ook op dat vlak slaat Marx de bal mis, zegt Bahro, want de andere weg naar de industrialisatie is geen kapitalistische weg en het valt niet te ontkennen dat deze weg niet vrij te pleiten is van onderdrukking.

Omdat hij zicht wil krijgen op de mechanismen die deze andere vormen van uitbuiting beheersen, gaat hij over tot een analyse van het reëel bestaande socialisme vanuit de vooropstelling dat de oorzaken van de miserie overal kunnen gezocht worden met uitsluiting van de economische sfeer. Verder besteed ik meer aandacht aan de manier waarop hij dit uitgangspunt verdedigt. Hier wil ik er reeds op wijzen dat hij dit doet vanuit een dubbele argumentatie. Enerzijds door te bevestigen dat de produktiemiddelen voldoende omvang hebben om niet door economische motieven gebonden te zijn aan het behoud van vormen van uitbuiting. Anderzijds door er op te wijzen dat de konsumptiepatronen van de massa eenvoudigweg moeten worden gewijzigd (vereenvoudigd of verminderd) om een toestand te creëren waarin het overduidelijk wordt dat de omvang van de produktiemiddelen voldoende is. De hele redenering leidt onvermijdelijk naar de volgende situatie. Allereerst wordt het zo mogelijk te geloven dat het elimineren van vormen van uitbuiting uitsluitend afhangt van de wil van individuen om de nodige wijzigingen in

de samenleving door te voeren. Met andere woorden : het zijn psychologische of sociaal-psychologische elementen die de grote ommekeer belemmeren of bevorderen.

Wat opvalt bij Bahro's aanloop naar de eigenlijke analyse van het reëel bestaande socialisme is dat hij de nadruk legt op twee standpunten. Ten eerste probeert hij met alle middelen waarover hij beschikt duidelijk te maken dat het reëel bestaande socialisme niets te maken heeft met het kapitalisme. Ten tweede probeert hij op even krachtdadige wijze te argumenteren dat de uitbuiting en onderdrukking in het reëel bestaande socialisme niets te maken heeft met economische uitbuiting. Dat Bahro helemaal opgaat in de eigenheid van de andere weg naar de industrialisatie is dus gemakkelijk te begrijpen, maar het resultaat is dat hij zich bezondigt aan dezelfde methodologische fout die Marx volgens hem ook beging. Hij bekijkt nog alleen de interne tegenstellingen en vergeet dat het reëel bestaande socialisme niet in een vacuüm bestaat. Dit tekort wordt nog versterkt doordat hij zich strikt houdt aan zijn overtuiging dat de verdrukking uitsluitend past in een sociaal-psychologisch kader. Dit verhindert hem na te gaan in welke mate economische motieven, die in de buitenwereld misschien toch nog een rol spelen, de politiek van het reëel bestaande socialisme helpen vormen. Terwijl Bahro in zijn aanhef de vinger op de wonde legt en erop wijst dat ook externe factoren de evolutie van een land drastisch kunnen beïnvloeden, vergeet hij dit van zodra hij zijn eigen analyse begint uit te bouwen. We kunnen het een centrisme op 'de andere weg naar de industrialisatie' noemen.

De fasegerichtheid in Bahro's denken

Het fasegerichte denken van Marx wordt eveneens aangeklaagd. Het is weer de eigenlijke reële ontwikkeling van de Europese staten die Bahro doet besluiten dat de fasegerichte ontwikkeling niet opgaat. Europa blijft immers steken in de kapitalistische fase, terwijl andere landen zoals de Sovjetunie en China, waarvoor geen specifieke ontwikkeling was voorzien, een nieuwe maatschappijformatie creëren.

Maar hier geldt weer dat, wat fout was voor Marx, het niet meer is voor Bahro. Bahro heeft het niet als dusdanig tegen het faseren van de ontwikkeling van bepaalde delen van de wereld. Dit zou ik een begrijpelijk standpunt vinden. Hij heeft het vooral tegen de fasering van die marxisten die geloofden in de noodzaak van een socialistische revolutie in Europa en die bijgevolg geloofden dat Europa steeds koploper zou blijven in de koers naar het ware socialisme. Daartegenover ontwikkelt hij de volgende redenering. De lineaire ontwikkeling moet vervangen worden door wisselende momenten van stagnatie en vooruitgang voor één land of groepen van landen. Hij vermeldt expliciet zijn vertrouwen in

de wet van de remmende voorsprong en gebruikt deze wet om te verklaren waarom de revolutie zich in een minder ontwikkeld land voordeed en niet in West-Europa. Alhoewel we uit Bahro's bespreking, mits enige inspanning kunnen afleiden waarom de overgang van het agrarisch despotisme naar het industriële despotisme zich in Rusland voordeed, gaat Bahro op geen enkel ogenblik in op de vraag waarom de Europese volksrepublieken dit maatschappijtype dat hen totaal vreemd was niet hebben afgestoten. Bahro beperkt er zich toe te benadrukken dat het een vreemd en opgedrongen element is en gebruikt deze vaststelling om de kansen van een revolutie in dit deel van de wereld te evalueren.

Hij beperkt zich in dit verband tot een paar losse opmerkingen (waarbij de lezer het niet kan laten zich vragen te stellen over de betekenis die ze kunnen hebben in het geheel van de tekst). Zo zegt Bahro bijvoorbeeld op p.116 dat het kapitalisme het dichtst bij het socialisme staat. Hij geeft min of meer de redenen aan waarom hij dat denkt. Maar tegelijkertijd beweert hij dat de overgang daar het moeilijkst zal zijn, ondanks het feit dat die overgang hoogdringend is. Noch voor de moeilijkheid, noch voor de hoogdringendheid worden echter argumenten aangevoerd. De uitspraken gaan er in als koekebroodjes vermits we allen wel eens met ongeduld wachten op de grote dageraad. De moeilijkheid en de dringendheid zijn subjectieve ervaringen en meer niet. In deze kontekst wordt de referentie naar minder en onderontwikkelde landen gemaakt. Hun kansen om het socialisme te verwezenlijken worden als volgt omschreven: '(zij) kunnen zich niet veroorloven op hen (= de kapitalistische landen) te wachten'. Is dat de geldigheid van de wet der remmende voorsprong? Is het bereiken van het socialisme voor de onderontwikkelde landen een kwestie van voluntarisme? Met zulke uitspraken worden politiek verreikende uitspraken gelanceerd en afgedaan. Met dergelijke opmerkingen slaagt Bahro erin de lezer voor te bereiden op de cruciale uitspraak dat de Sovjetunie en de andere Oost-Europese landen de ene fase in hun ontwikkeling volbracht hebben en klaar staan om een tweede fase aan te gaan en begeeft hij zich moeiteloos op het eigen pad van de fasegerichte ontwikkeling.

Naast het feit dat Bahro wijst op de strategie van Europa, benadrukt hij dat in het reëel bestaande socialisme (waar de kapitalistische particuliere eigendom niet bestaat) de uitbuiting van het platteland door de stad, de vrouw door de man, de manuele arbeider door de intellectueel nog steeds van kracht is. Dit, zegt hij, is het bewijs dat Marx geen zicht had op de eigenlijke etappes naar het socialisme. De afschaffing van de particuliere eigendom is maar één stap, andere moeten volgen. De volgende stap, zijnde het doorbreken van de oude arbeidsdeling, staat op het programma (natuurlijk niet op het officiële) in de landen van het reëel bestaande socialisme.

Het is wel eigenaardig hoe Bahro naarmate hij zich meer en meer richt op de huidige situatie van het reëel bestaande socialisme al zijn eigen methodologische standpunten vergeet. De relaties met de buitenwereld worden irrelevant. Een nieuwe fasegerichte ontwikkeling tekent zich duidelijk af. De wet van de remmende voorsprong die hij met klem tot leidraad voor een dynamisch denken over de maatschappij vermeldt (zonder echter in te gaan op wat dat in concreto inhoudt), geldt toch niet meer voor de landen van het reëel bestaande socialisme, want hun voorsprong op de niet-ontwikkelde landen zal Bahro niet verhinderen om met overtuiging te pleiten dat de volgende stap naar het ware socialisme voor de deur staat.

De overschatting van de ontwikkeling van de produktiekrachten

Waarop steunt Bahro zich nu om met zoveel overtuigingskracht de stelling te verdedigen dat de ene fase in de ontwikkeling van het reëel bestaande socialisme afgerond is en dat een tweede fase zich opdringt. Het antwoord luidt: omdat de doelstelling die de staat, de bureaucratie en de repressie tot een noodzakelijk element van de samenleving maakte, bereikt is. De industrialisatie heeft zich voltrokken en iedere eerlijke kommunist moet nu werk maken van de afbouw van de staat, bureaucratie en repressie, wil men het ware socialisme kunnen opbouwen. Maar wat gebeurt er? In plaats van deze simpele waarheid in te zien gaat men door met het plannen van de industrialisatie, behoudt men de bureaucratie, het staatsapparaat en de bijbehorende repressie. Bahro is ervan overtuigd dat deze weg alleen gevolgd wordt omdat de groep die over beslissingsmacht beschikt in het bestaande systeem haar eigen belang (= macht en tijd tot zelfontplooiing volgens Bahro) verdedigt door een continuïteit in het bestaande systeem te verzekeren. Deze toplaag gebruikt, als argument naar de massa toe, dat de industrialisatie nog verder moet worden doorgevoerd. Als referentiepunt gebruikt men daarbij de stand van zaken in het kapitalistische Westen. Bahro aanvaardt dit referentiepunt niet. Hij vindt integendeel dat dergelijke vergelijking ervoor zorgt dat het reëel bestaande socialisme ter plaatse blijft trappelen. Het is Bahro's goed recht om de vergelijking met het Westen af te keuren en te weigeren, maar dan is het noodzakelijk dat hij de criteria verduidelijkt waarmee hij de industriële groei evalueert. Maar het blijft doorheen het hele boek onduidelijk waarom hij vindt dat op het ene ogenblik de industriële ontplooiing onvoldoende is en op een ander ogenblik ruimschoots volstaat. Dit is zeker een zwak punt in zijn redenering en deze zwakheid wordt nog geaksentueerd als we rekening houden met Bahro's opmerkingen van de produktiekrachten in de 19de eeuw (p.119). Bahro wijst erop dat Marx ervan overtuigd was dat de produktiekrachten voldoende ontwikkeld waren en dat het einde van de

kapitalistische groei onvermijdelijk was. Deze stelling, zegt Bahro, is fout alleen maar omdat het kapitalisme het nog honderd jaar heeft volgehouden en haar groei onvoorstelbaar groot is. M.a.w. : de industriële groei was onvoldoende ; de voorwaarde om tot het nieuwe, socialistische systeem over te gaan was onvervuld.

Maar bijna onmiddellijk nuanceert hij zijn eigen kritiek op Marx. Naast de rijpheid van de produktiekrachten, zegt hij, moet men ook rekening houden met een maatschappelijk criterium. Dit is de bereidheid van de massa om de oude arbeidsdeling te doorbreken. Als we daar rekening mee houden zou het volgens Bahro toch kunnen gebeuren dat Marx de rijpheid van de produktiekrachten op hun juiste waarde had geschat en dat zijn vergissing erin bestond dat hij de bereidheid tot afbouwen van de oude arbeidsdeling verkeerd beoordeelde. Hiermee trekt Bahro zichzelf op schitterende wijze uit de slag. Meteen hoeft hij niet meer aan te tonen dat het reëel bestaande socialisme — ondanks haar technologische achterstand ten opzichte van het Westen — toch voldoende rijk kan worden geacht om de grote sprong te wagen. Maar in dit geval blijft het probleem van de evaluatie van de bereidheid tot afbouw van de oude arbeidsdeling bestaan. Bahro probeert daaraan tegemoet te komen, maar vreemd genoeg moet hij daarvoor een beroep doen op bewegingen die vooral in het kapitalistische Westen opereren. Hoe deze bewegingen een bewijs zijn voor de bereidheid van de Oost-Europese bevolking tot revolutie blijft ons tot op dit ogenblik duister. Bahro slaagt er hier weer in zijn redeneringen aan te passen aan het resultaat dat hij wenst te bereiken. In het geval van Marx hanteert hij de realiteit (= reële verdere groei van de industrie) om een stelling (= produktiekrachten zijn voldoende ontwikkeld) te ontcrachten ; in zijn eigen geval hanteert hij een stelling (= produktiekrachten zijn voldoende ontwikkeld) om de realiteit (= verdere industriële groei) af te keuren. Tussenin slaagt hij erin ons een reeks varianten van voorgenoemde redeneringen als toemaatje voor te schotelen.

Het economisch groeimodel :

Wat bedoelt Bahro eigenlijk als hij zijn banvloek over een verdere industriële ontwikkeling uitspreekt. In de eerste plaats betekent dit dat hij akkoord gaat met Marx als die zegt dat alleen in vergevorderde geïndustrialiseerde landen een socialistische revolutie mogelijk is. In de tweede plaats bedoelt hij dat (vermits in het Westen nog steeds geen revolutie plaatsgreep) de industrialisatie geen garantie biedt voor de uitbouw van het ware socialisme. Het socialisme wordt mogelijk gemaakt maar is niet een noodzakelijk gevolg van industrialisatie. M.a.w. : alleen een kategorieke aanval op het groeimodel dat de industrialisatie teweeg bracht is een begin maken met de socialistische revolutie. De aanval

betekent een reëel afwijzen van zowel produktieverhoudingen als produktiekrachten die gangbaar zijn in de geïndustrialiseerde wereld. Of, anders uitgedrukt, het is niet door zich te concentreren op het verderzetten van de huidige industriële ontwikkeling en door zich te concentreren op louter sociale of louter technologische problemen zonder de hele produktiewijze aan te vallen, dat men één stap dichterbij een socialistische samenleving. In feite wil hij ertoe komen de lezers te overtuigen dat er van nu af aan andere normen moeten worden gehanteerd met betrekking tot verdere uitbouw van de industrie en dat die normen moeten leiden tot een nieuwe technologie en nieuwe intermenselijke betrekkingen. Hij wil dat men werk maakt van de milieu-problemen, van de absurde bewapeningswedloop, van de onmenselijke en afstompende aspecten in de dagelijkse arbeid (alhoewel hij dan weer op andere plaatsen pleit voor het behouden van repetitieve taken), dat men rekening houdt met de gevolgen van het bestaande groeiemodel voor de derde wereld enz... Over al deze problemen heeft hij het met grote beweging doorheen het hele boek. De intenties zijn lovenswaardig, de bedoelingen zuiver en het komt niet in mijn hoofd op om Bahro daarin niet te volgen, maar de argumenten die hij ontwikkelt en waarmee hij de massa wil overtuigen van zijn gelijk, zijn én gemakkelijk én gevaarlijk. Ik wees er al op dat Bahro geen criteria heeft om de mate van industrialisatie te meten. Dit gemis kompenseert hij door te moraliseren en juist daarin schuilt een gevaar. In de eerste plaats wijst hij erop dat in de geïndustrialiseerde samenleving de strijd voor het bestaan reeds gestreden is. In de tweede plaats beweert hij dat als de mensen zich maar willen beperken tot het bevredigen van hun **natuurlijke** behoeften, als ze maar afstand willen doen van de **overbodige luxe** die hen door de **tegen-natuurlijke ontwikkeling** van de industrie wordt opgedrongen, dat er dan geen sprake meer zou zijn van het bestaande economische groeiemodel. Hoe graag ik ook wil meestappen met Bahro op het pad naar het ware socialisme, toch wil ik even stilstaan bij zijn argumentatie.

Bahro doet alsof de term 'natuurlijke behoefte' voor iedereen duidelijk is. Hij doet alsof het evident is welke behoeften natuurlijk zijn en welke niet natuurlijk zijn. De lezer kan zich wel vaagweg een beeld vormen van wat Bahro bedoelt met zijn natuurlijke behoeften en kan het daar al dan niet mee eens zijn. Over het statuut van die behoeften heeft Bahro het uitdrukkelijk niet. Zijn ze absoluut en onveranderlijk in tijd en ruimte? Kunnen ze overal en altijd op dezelfde manier bevredigd worden, of vraagt een twintigste eeuwse westerling andere middelen en dus andere objecten om zich comfortabel te voelen, zijn esthetisch gevoel te bevredigen, zijn religiositeit te beleven enz... dan een mens van een andere tijd en een andere cultuur? Het is helemaal niet duidelijk wat Bahro daarover denkt. Indien Bahro het idee erop nahoudt dat de hele zaak zonder veel problemen en op nogal absolute basis kan worden

opgelost, dan moet ik bedanken voor zijn waar socialisme. Het betekent dat óf een massa, óf een elite kan bepalen wat fundamenteel en natuurlijk is en het is dan niet moeilijk zich in te beelden dat enkelingen en minoriteiten met afwijkende smaken en behoeften al vlug gedwongen worden om in de geschapen natuurlijke behoeftenstructuur gelukkig te zijn. Indien Bahro niet vasthoudt aan een strak en tijdloos beleven van diverse behoeften, dan had hij uit de vaagheid moeten treden waarmee hij nu dit concept binnen zijn redenering lanceerde. Een hele reeks vragen werpen zich dan op. In de eerste plaats wordt een discussie over de behoeften zelf mogelijk, maar belangrijker nog wordt de vraag hoe bestaande behoeften moeten of kunnen worden bevredigd. Dit laat toe ons af te vragen in hoeverre Bahro gelijk heeft als hij beweert dat de strijd voor het bestaan in de geïndustrialiseerde wereld gestreden is. Zijn de basisbehoeften van bijvoorbeeld ouderlingen vervuld als ze, om in hun eigen oude vertrouwde omgeving te blijven, overwinteren in een vochtige onverwarde woning en er het leven bij inschieten? Denkt Bahro misschien dat het een fundamentele behoefte is een dak (b.v. bejaardentehuis) boven je hoofd te hebben en het een luxe is een eigen vertrouwd dak boven je hoofd te hebben? Ook als we niet ingaan op het feit dat voor het grootste gedeelte van de wereldbevolking de fundamentele levensbehoeften niet vervuld zijn, ook als we ons beperken tot de geïndustrialiseerde samenleving stelt de vraag zich of we in staat zijn voor alle mensen hun **persoonlijke prioritaire** behoeften te vervullen, laat staan dat we erin zouden slagen **alle** natuurlijke behoeften te vervullen. Dit neemt echter niet weg dat, onder de voorwaarde van een soepele en open interpretatie van het concept 'natuurlijke behoefte' een heroriëntatie van de behoeftenbevrediging wordt voorgesteld. Maar in dit geval stellen zich een hele reeks reële problemen die niet opgelost zijn door te doen alsof termen zoals 'natuurlijke behoeften', 'overbodige luxe' en 'tegendraadse ontwikkelingen' voor iedereen, een overduidelijke en éénduidige inhoud hebben. Bahro blijft steken in een schijnoplossing voor belangrijke reële problemen en bij de uitbouw van een alternatief groeimodel helpt dit hoegenaamd niet. Dit voor het gemakkelijke in deze argumentatie. Het gevaarlijke bestaat erin dat dit argument nog altijd gebruikt kan worden door de tegenpartij. In het Westen, (waarnaar Bahro in dit verband ook verwijst) is deze inpalming reeds volop aan de gang. Het argument wordt gebruikt om de afbraak van sociale maatregelen ten voordele van marginale bevolkingsgroepen of kleine delen van de bevolking door een meerderheid te laten slikken. Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat gelijkaardige praktijken ook in het reële bestaande socialisme van toepassing kunnen zijn. Tenslotte wil ik nog opmerken dat Bahro het zich ongemeen gemakkelijk maakt als hij beweert dat de strijd om het bestaan in de geïndustrialiseerde landen gestreden is. Niet de objectieve voorwaarden om voldoende goederen te produceren

nemen de mensen als norm om hun materiële positie te evalueren. De meeste loontrekkenden (toch in het Westen) zijn zich heel goed bewust van de betrekkelijkheid van hun relatieve welstand. Bovendien vergeet Bahro dat een massa mensen nog altijd niet beschikken over een strikt levensminimum. Ik zie dan ook niet in hoe 'vrijwillige beperking' als slogan de basis kan worden van een beweging die de massa zal leiden naar het ware socialisme.

Afbraak van de sociale verhoudingen (1)

Dat Bahro grijpt naar vage begrippen waarin naar de natuurlijke geaardheid van de mens wordt verwezen, hangt duidelijk samen met zijn onmacht de huidige ontwikkeling van de 'andere weg naar de industrialisatie' te vatten. Wat hij die ontwikkeling verwijt is dat ze voortduurt en dus vergelijkbaar wordt met de schijnbaar onbeperkte groeikracht van het kapitalistisch economisch systeem. Bahro meent dat de leiders van de andere weg geniepig aan de restauratie van het kapitalisme werken en dat ze dit doen vanuit eigenbelang. Zolang de industrialisatie prioritair blijft, beweert Bahro, wordt er geen werk gemaakt van de afbouw van de oude arbeidsdeling. Zolang daar geen werk wordt van gemaakt, hebben de leiders een bevoorrechte positie in het systeem. Blijkbaar willen de huidige leiders deze bevoorrechte positie behouden of verder uitbreiden. Op basis van deze overwegingen worden de kansen tot emancipatie afgedwongen en in een sociaal-psychologisch referentiekader geplaatst.

Laten we nu iets dieper ingaan op Bahro's argumentatie om een afbraak van de sociale verhoudingen te bepleiten. Het is een thema dat in zijn werk regelmatig aan de oppervlakte komt. Hij introduceert het door te verwijzen naar de macht die de staat heeft in zowel kapitalistische als niet-kapitalistische geïndustrialiseerde staten (p.30). In die kontekst spreekt hij over het grote onopgeloste probleem van de geïndustrialiseerde samenleving, nl. : hoe kan men de omvang en de macht van de staat over individuen terugschroeven ! We kunnen Bahro daarin volledig volgen. Met de introductie van het gemeenschappelijk probleem verlaat hij het Westen en richt zijn aandacht verder op het reëel bestaande socialisme. Om zijn oplossing voor het 'grote onopgeloste probleem' te schetsen moet hij echter teruggrijpen naar Marx. Bahro citeert uitgebreid de ideeën van Marx in verband met de organisatie van de samenleving nadat de arbeiders de macht grijpen. Hij vraagt zich af hoe het komt dat de zaken mis lopen en vergelijkt het optimisme van Marx met de kritiek van Bakoenin. De moeilijkheden concentreren zich hoe langer hoe meer rond het probleem (dat Marx kende en waarvoor hij via de arbeidersorganisaties een oplossing suggereerde) hoe men een amorse en intellectueel ongevormde massa de nodige visie kon bezorgen om

inderdaad haar lot in eigen handen te nemen. De pogingen om via de arbeidersorganisaties de intellectuele kloof te overbruggen liep echter falikant uit. Het leidde tot datgene wat Marx weigerde te geloven: een arbeidersaristokratie die haar plaats als uitbuiters vond in de beschikbare en noodzakelijke staatsstructuren (zie tot p.45).

In deze discussie tussen Marx en Bakoenin en in datgene wat zich reëel afspeelde in de reëel bestaande socialistische staten vinden we volgens Bahro de oplossing voor het grote probleem. Uit dit alles blijkt dat de emancipatiestrijd onder reëel gegeven omstandigheden doorgaat en dit omvat juist de opsplitsing van de massa in intellectuelen en producenten die geen toegang hebben tot de cultuur (zie p.40). Welnu, Bahro wil alles in het werk stellen om deze kloof tussen 'intellectuelen' en 'anderen' weg te werken. Juist dit onderscheid wordt in stand gehouden via de oude arbeidsdeling. Deze arbeidsdeling die veel ouder is dan het kapitalisme, zorgt ervoor dat de massa als uitvoerende domme krachten wordt gebruikt door een beslissende intellectuele minderheid. De hele staatsmachinerie, de bureaucratie en de daarmee samengaande repressie steunen zich juist op deze oude arbeidsdeling om te overleven, om zichzelf oneindig te herhalen.

De volgende stap in Bahro's redenering valt te raden: willen we van het probleem van de repressieve, bureaucratistische staat afgeraken, dan moeten we alles in het werk stellen om de oude arbeidsdeling te doorbreken. Vandaar Bahro's nadruk op de afbouw van de bestaande sociale verhoudingen.

Hoe pakt Bahro dit probleem nu aan? Het blijft een hele opdracht om deze theoretische beschouwingen om te zetten in praktische strijdpunten. Theoretisch gezien levert Bahro hier geen nieuwe bijdrage en naar mijn mening zal hij op het praktische vlak de bal mis slaan.

Omdat hij zo onnoemelijk veel nadruk legt op de persoonlijke motivaties en de slechte intenties van de leiders, heeft hij de neiging te beweren dat het doorbreken en het opdoeken van de oude arbeidsdeling samenhangt met de wil van enkelingen om van dit archaisch overblijfsel verlost te geraken. Maar dit veroorzaakt een dilemma waaruit Bahro zich niet meer kan loswerken. Om de oude arbeidsdeling te doorbreken moet aan ieder lid van de samenleving de kans gegeven worden zich de essentie van de cultuur eigen te maken, zodat ieder lid voor zichzelf kan beslissen wat het al dan niet wenst. Maar doordat de oude arbeidsdeling bestaat kunnen niet alle leden van de samenleving die vaardigheid ontwikkelen, zodat de indeling tussen 'intellectuelen' en 'anderen' reëel blijft. Het resultaat is dat Bahro bij het uitwerken van zijn alternatief voortdurend een beroep moet doen op de zo verfoeilijke idee van een 'leiding met de ware, goede intenties' en dat hij tot de eigenaardige vaststelling komt dat de aspiraties van de 'anderen' (dit zijn de manuele arbeiders) geen garantie kunnen bieden om een betere samenleving op te bouwen. De

richtlijnen moeten worden uitgewerkt door een intellectuele elite die zich distantieert van de bestaande intellectuele elite. Waarachtig eigenaardige opvattingen om te starten met de afbraak van de oude arbeidsdeling die zich kenmerkt door de verdeling van de mensheid in 'intellectuelen' en 'anderen'.

Afbraak van de sociale verhoudingen (2)

Naast de kritiek die ik hierboven maakte op Bahro's aanpak van het belangrijke probleem van het doorbreken van de macht van de staat, wil ik hier ingaan op de beperkingen waaraan zijn analyse in dit verband lijdt. Ze hangen noodzakelijk samen met het feit dat de hele problematiek teruggebracht wordt tot loutere psychologische problemen en intenties van individuen. Net zoals hij Marx verwijt teveel aandacht te besteden aan de onderdrukking die typisch is voor het al dan niet bezitten van produktiemiddelen, zo kan ik Bahro verwijten dat zijn aandacht zich volledig toespitst op de onderdrukking van de manuele arbeider door de intellectuele arbeider. Van de vrouw of van het platteland is na het eerste hoofdstuk van het boek geen sprake meer. Maar misschien geldt ook hier, net zoals dit bij de vroegere marxisten een kourante opvatting was, dat dit problemen zijn voor na de eerstvolgende revolutie.

Een beschrijving van het reëel bestaande socialisme :

Als Bahro zich tenslotte (na een honderdtal bladzijden aanloop) inlaat met een beschrijving van het reëel bestaande socialisme kun je als lezer alleen maar teleurgesteld zijn. De beschrijving lijdt aan een chronisch gebrek aan empirisch materiaal en bijgevolg aan verifikatiemogelijkheden. Maar dit is veel meer een verwijt dat het reëel bestaande socialisme treft dan Bahro. Zelfs als je dit bezwaar ter zijde laat, blijft er nog genoeg over om zich over te verbazen. Wat aangekondigd werd als een analyse van het reëel bestaande socialisme maakt ons niet veel wijzer over het verschil tussen dit systeem en het systeem dat heerst in de Westerse, kapitalistisch geïndustrialiseerde landen. Bahro doet letterlijk zijn uiterste best om de overeenkomst tussen beide systemen dik in de verf te zetten. Verschillen werden in het beste geval alleen vermeld. Ik vermoed dat dit het resultaat is van zijn ijver om een zicht te krijgen op de motivaties en persoonlijke aspiraties van individuen die zich willen omhoog werken op de sociale ladder in de beide bestaande systemen en om de economische achtergrond van de uitbuiting compleet buiten beschouwing te laten. Specifiek voor het reëel bestaande socialisme is dat de leiders van het systeem geleidelijk aan regels invoeren die eigen zijn aan het kapitalistisch groeimodel dat gebaseerd is op winst. Voorbeelden daarvan zijn het herinvoeren van het ploegenstelsel, het

werken met stukloon, het opsplitsen van de arbeidende bevolking (d.i. de totale bevolking die niet te oud of te jong is om te werken) in verschillende kwalificatieniveaus, enz... Volgens de leiders, zegt Bahro, moeten deze maatregelen de produktie helpen opdrijven. Maar volgens Bahro zijn ze bedoeld om de oude arbeidsdeling te bevestigen en te verstevigen.

Het resultaat is in elk geval dat de sociale structuur van deze landen tenslotte niet meer afwijkt van wat we vinden in de Westerse geïndustrialiseerde landen. Het enige relevante verschil dat blijft bestaan is dat in het Westen deze maximaal gedifferentieerde arbeidersklasse gekonfronteerd blijft met een burgerlijke klasse, terwijl bij de andere weg deze stratifikatie leidt tot het atomiseren van de individuen. Volgens Bahro staat men voor ontelbare kleine groepjes van mensen die vanuit het specifieke belang eigen aan de specifieke positie in het arbeidsproces, nooit verder komen dan heel specifieke eisen die nooit systeemoverschrijdend zijn.

Zo is dit ook met de top. Het behoud van de oude arbeidsdeling met een intellectuele top en een manuele basis was ééns een uiting van het algemeen belang. Nu is dit een uiting van het specifieke belang van de top. De leiding maakte zich meester van het algemene belang (dat daardoor een bijzonder algemeen belang werd) van zodra de noodzakelijke industrialisatie zich had voltrokken.

Om haar privileges te beschermen, worden alle problemen afgeschoven op de slechte werking van de basis. Hooguit kunnen er binnen het bestaande systeem kleine reorganisaties van de planning af, want om haar positie van bevoorrechte laag te behouden moet de bureaucratie steeds opnieuw ingaan op materiële en technologische uitdagingen en daarbij ook nog een relatief succes boeken. Dat het met de verloederding van het reëel bestaande socialisme nog zo'n vaart niet loopt, hebben we te danken aan het feit dat de bureaucratie om zichzelf geloofwaardig te laten overkomen de oorspronkelijke inspiratie niet compleet kan verlaten. Bahro vergelijkt de bureaucratie in dit verband met de geïstitutionaliseerde kerk.

De hele analyse baseert zich tenslotte uitsluitend op een sociaal-psychologische benadering. De posities van de verschillende stratifikaties worden belicht. Er wordt ingegaan op de vraag waar de beslissingen worden getroffen en welke rol de lagere bureaucratie speelt bij het helpen beslissen en uitvoeren. Die rol is nihil. Doordat Bahro uitsluitend gebruik maakt van een beschrijvende klassifikatie van de verschillende leden van de samenleving komt hij terecht in een statisch model. Het biedt de lezer geen inzicht in de werking van het hele systeem en het geeft de indruk dat de maatschappij uiteenvalt in enerzijds een monolitisch blok dat alle beslissingen om heel duistere persoonlijke redenen neemt en anderzijds een amorfe massa van hulpeloze, geatomiseerde individuen.

Het monolitisme, dat het kenmerk bij uitstek wordt van een hele sociale structuur, lijkt mij overtrokken, net zoals het verhaaltje mij overtrokken lijkt dat de bourgeoisie als één man één visie heeft op alle problemen van de samenleving. Door op deze dichotomie in het reëel bestaande socialisme zo sterk de nadruk te leggen en niet te zoeken naar de momenten, de plaatsen en de problemen die barsten in de eenheid veroorzaken, onthéemt Bahro zich het middel bij uitstek dat hem kan helpen om een alternatieve beweging op gang te brengen. Dit wordt duidelijk als hij tenslotte met zijn alternatief op de proppen komt.

Het overschot van deskundigheid :

Naast de beschrijving van een stagnerende samenleving moet Bahro nu ook de factoren ontdekken die de remmingen kunnen doorbreken. In de allereerste plaats doet hij daarvoor een beroep op zijn overtuiging dat de mens in de geïndustrialiseerde wereld geen materiële tekorten meer kent. Hij besluit daaruit dat er **psychische energie** vrijkomt om zich bezig te houden met andere problemen dan deze gekoppeld aan het zuivere voortbestaan. Dit is het **overtollig bewustzijn**. De leiders (zowel in Oost als West) proberen dat overtollig bewustzijn op te vangen door de uitbouw van een vrijetijdsindustrie.

In de tweede plaats merkt hij op hoe diegenen die voldoende tijd kregen om zich intellectueel te ontwikkelen automatisch vragen stellen naar de werking van de samenleving, hoe ze vanuit hun ontwikkeling de middelen ter beschikking hebben om maatregelen uit te denken, te beoordelen en eventueel te veroordelen. Vroeger, beweert Bahro, was de groep die daartoe gevormd was kleiner dan nu. Maar vroeger was de structuur van de samenleving eenvoudiger en dikwijls beperkt tot kleinere gemeenschappen en hadden de meeste leden een overzicht op de totaalstructuur van de samenleving. Met de industrialisatie werd het steeds moeilijker zich een totaalbeeld van de maatschappij te vormen. Maar anderzijds vraagt de werking van de industrie steeds meer vorming van de individuele leden van de samenleving. Zelfs de specialist heeft de intellectuele capaciteit strikt genomen niet nodig omdat beslissingen over de organisatie van de samenleving niet door hem worden getroffen. Dit voorrecht hebben alleen de leiders. Deze onbenutte mogelijkheden, samen met de beschikbare tijd zijn de elementen waarop Bahro rekent om een tegenbeweging te ontwikkelen. Bahro is ervan overtuigd dat er in de geïndustrialiseerde landen vanuit deze groep van jonge intellectuelen vernieuwing te verwachten valt. Hij refereert in dit verband naar de rol van de studentenbewegingen in 1968. Hij wijst naar de belangstelling voor milieuproblemen en naar derde wereldbewegingen en tenslotte naar het verzet tegen bewapening. Maar opvallend is wel dat hij een beroep moet doen op fenomenen in West-Europa om aan te tonen dat in

het reëel bestaande socialisme technische en maatschappelijke voorwaarden vervuld zijn om het ware socialisme uit te bouwen. Al deze belangstellingspunten van de Westerse actiegroepen overschrijden het beperkte eigenbelang van waaruit de politieke formaties (ook de arbeidersbeweging) in het Westen ageren en van waaruit de sociale stratifikaties in het Oosten hun eisen stellen. Voor Bahro vertegenwoordigen de problemen die zij aanraken de kern van een nieuwe wereldbeschouwing en de oplossing van deze problemen verlopen parallel met de ontwikkeling van het ware socialisme.

Ik geloof ook dat de oplossingen van deze essentiële problemen eng verbonden zijn met de uitbouw van een waarachtige democratische maatschappij (ook dit is een probleem waar Bahro aan voorbij gaat) die zich vrij maakt van elitaire beslissingscentra, maar jammer genoeg denken anderen, die net zo goed overtuigd zijn van het belang van bovenvermelde problemen, er in verschillende nuances anders over. Bahro bezondigt zich aan een gruwelijke oversimplifikatie door te geloven dat individuen die voor de emancipatorische belangen kiezen automatisch voorstander zullen zijn van 'de uitbouw van het ware socialisme' en 'de afbouw van een onderdrukkende arbeidsdeling'. Ook hier loopt hij vast in een monolithische benadering van het politieke spel. Zoals de leiding er één houding en één standpunt op na houdt, zo gelooft Bahro dat zij die de leiding willen bestrijden probleemloos dezelfde ideeën zullen verkondigen, dezelfde acties zullen voorstaan en tenslotte dezelfde visie zullen hebben op de toekomst. In die geest wordt zijn alternatief uitgebouwd: een opsomming van maatregelen van een verstandig alternatief intellectueel die er niet aan twijfelt dat zijn visie zal worden gedeeld door andere tegenstanders van het reëel bestaande socialisme.

Een nieuwe kommunistenbond :

In zijn analyse van het reëel bestaande socialisme beschrijft Bahro de bureaucratie als een groep middelmatige intellectuelen die om zich in stand te houden binnen het apparaat als belangrijkste kenmerken beschikken over enorme volgzaamheid en gebrek aan initiatief. Anderen houden het er niet in uit. Maar als hij tenslotte overgaat tot de beschrijving van zijn alternatief worden de bureaucraten en andere partijleden voor het grootste deel mensen die nog steeds te vinden zijn voor een verdere emancipatie van de samenleving. Hij benadrukt bijvoorbeeld hoe in Tsjecho-Slovakije de vernieuwingsidee uitgaat van de partij-ideologen en zich als een olievlek verspreidt over de verschillende lagere echelons van de samenleving. Daaruit zou men kunnen besluiten dat de partij nog een geschikt instrument is voor een ware vernieuwing. Bahro probeert aan te tonen dat dit niet het geval is. Dit kan hij alleen door terug te vallen

op zijn oorspronkelijke beschrijving van de bureaucraten. De hele uitbouw van het bureaukratisch apparaat heeft zich volgens Bahro verzelfstandigd en wordt niet bevolkt door kommunisten met een bureaukratisch laagje vernis, maar door bureaucraten met een kommunistisch laagje vernis. Of er nu iets fout is met zijn beschrijving van de bureaucratie in het algemeen of met zijn beschrijving van de rol van bureaucraten in de Praagse lente weten we niet. Wel vermoeden we dat Bahro vergeet rekening te houden met het feit dat zowel in het reëel bestaande socialisme als in de Westerse kapitalistische samenleving het bewustzijn van individuen en groepen van individuen niet voortdurend dezelfde spankracht heeft en dat dit naargelang de omstandigheden enorme verschillen kan vertonen. In ieder geval laat Bahro zich liever leiden door zijn algemene beschrijving van de partij en de bureaucratie dan in te gaan op het proces dat in Tsjecho-Slovakije aanleiding gaf tot de 'buitengewone prestatie' van topideologen (e.a.) en opteert hij voor de oprichting van een nieuwe kommunistenbond. In deze nieuwe kommunistenbond zouden zich de emancipatorische krachten van de samenleving kunnen verenigen vanuit de betrachting de oude arbeidsdeling te doorbreken.

Voorwaarden voor de afbouw van de oude arbeidsdeling :

Vóór hij ingaat op wat de nieuwe kommunistenbond wel en niet mag zijn (en daar blijft hij heel algemeen over, p.361), wil Bahro duidelijk maken welke concrete maatregelen helpen een nieuwe samenleving op te bouwen, die bevrijd is van de oude arbeidsdeling.

Het probleem van de afbouw van de oude arbeidsdeling kan ook als volgt gesteld worden: hoe kan men alle individuen de nodige vaardigheden bijbrengen om het adequate denken, voelen en handelen te verwerven om toegang te krijgen tot alle niveaus van de samenleving. Bahro opteert voor een soort culturele revolutie waarin de nadruk ligt op een onbeperkt toegankelijk stellen van een algemene vorming op het hoogste niveau en tegelijkertijd met deze vorming het specialistendom te doorbreken. Hij koppelt daar ook een herverdeling van de arbeid aan vast zodat iedereen manuele en intellectuele taken zou verrichten. Hij legt de nadruk op een opvoeding die de leermotivatie bij de kinderen bevordert en niet afremt, opteert voor groepsactiviteiten zodat het isolement van individuen doorbroken wordt. Hij wil komen tot een vermaatschappelijking van het algemene proces van kennisontwikkeling en besluitvorming.

Bahro is zich ervan bewust dat dergelijke doelstellingen niet van vandaag op morgen kunnen worden gerealiseerd. Wat hij wel wil, is het creëren van de politieke voorwaarden om dit proces te bevorderen. Hij haalt als voorbeeld alle maatregelen aan waarin varianten van een

numerus clausus verwerkt zitten en zegt dat deze politiek bestreden moet worden. Hij spreekt bijvoorbeeld van onderwijsvernieuwing door langere en verplichte studietijd, door de studie minder te richten op de noden van de industrie en door het verplicht aanleren door alle individuen van de eenvoudige taken die men binnen de industrie moet verrichten om de produktie op gang te houden. Hooggespecialiseerde intellectuele arbeid kan men in de verlengde studietijd inkalkuleren of kan tenslotte nog worden aangeleerd in de overvloed van vrije tijd die iedereen in de toekomst zal bezitten. Verder dan de bewering dat de leermotivatie kan en moet opgedreven worden komt Bahro niet.

Wat de kulturele revolutie betreft is het duidelijk dat alles blijft hangen bij zeer algemene heuristieken over wat het verder verloop van de geschiedenis gunstig kan bepalen. Op het moment dat Bahro zich echter gaat afvragen of er een potentieel aanwezig is om de politiek te konkretiseren, krijgen we voor het eerst in het boek een tamelijk uitgebreide bespreking van een reële toestand in een volksrepubliek. Bahro waagt zich dan uiteindelijk aan de beschrijving en de evaluatie van de Praagse Lente (waarnaar ik reeds verwees). Eigenaardig genoeg slaagt hij er daar in, al de beperkingen die hij zichzelf oplegde te doorbreken. We vermelden reeds hoe hij plots heel duidelijk ziet welke verschillende krachten aan het werk waren. Hij slaagt erin zijn beschrijving van de bureaucratie en van de partij (en vooral van de mensen die erin werken) te nuanceren. Hij slaagt erin een zicht te krijgen op de rol die buitenlandse krachten spelen bij het bepalen van de krachtsverhoudingen tussen de verschillende fracties die aan het werk zijn. Het doet hier niets ter zake of de analyse korrekt is of niet, want de beschrijving van de Praagse Lente lijkt al net zo erg als alle andere delen onder een gemis aan feitenmateriaal en referenties zodat het moeilijk is om een idee te krijgen van waaruit zijn opvattingen gestalte kregen. Voldoende is dat de auteur gewoon probeert om een beschrijving te geven van een konkrete situatie om te komen tot een veel rijker en veel genuanceerder beeld van een reëel bestaande toestand en dat hij daarin geen gebruik maakt van het sociaal-psychologisch referentiekader dat hij zelf ontwierp om de analyse van het reëel bestaande socialisme te maken. Enkel in zeer algemene commentaren die hij tussendoor geeft en waarin geen nieuwe informatie verwerkt wordt, slaagt hij erin de eigen theoretische terminologie te gebruiken. Ik kan mij bijgevolg niet ontdoen van de indruk dat het allemaal overbodige moeite was en we hier staan voor het typische intellectuele spel van enkelingen die de kloof tussen 'slimmen' en 'anderen' nodeloos in stand houden. Het gaat zelfs verder dan het niet gebruiken van het eigen theoretisch referentiekader bij de beschrijving van een reële situatie. Bahro ondervindt ook geen enkel nut van dit kader bij de formulering van het eigen alternatief. Hij slaagt er niet in een gebruik te maken van deze sociaal-psychologische begrippen om

precies aan te duiden hoe hij de oude arbeidsdeling kan doorbreken.

De kansen van de nieuwe revolutie :

Het is tenslotte merkwaardig hoe Bahro bij zijn bespreking van de Praagse Lente terloops opmerkt dat de evolutie van het westen bepalend is voor de kansen van de nieuwe omwenteling in het reëel bestaande socialisme. Het gaat hier om één van de zeldzame momenten waarin Bahro zich zijn methodologisch uitgangspunt herinnert dat zegt dat ook externe tegenstellingen moeten bekeken worden voor er tot het formuleren van prognoses kan overgegaan worden.

Zonder gelijktijdige diepgaande veranderingen in het kapitalisme, zegt hij, moeten we niet rekenen op een ommekeer in het reëel bestaande socialisme. Als ik Bahro goed begrijp dan heeft hij het niet nodig geacht om deze cruciale, noodzakelijke voorwaarde voor de afbouw van de oude sociale verhoudingen aan een dieper onderzoek te onderwerpen. Zoek ik in het boek terug naar opmerkingen in dit verband, dan vind ik uitsluitend de uitspraak over de wenselijkheid en de onwaarschijnlijkheid van veranderingen in het Westen. Enerzijds heeft hij het dus over de noodzaak, anderzijds over de onwaarschijnlijkheid van de verandering en dit zet naar mijn gevoel het hele project van emancipatie serieus op de helling.

Indien Bahro meent wat hij zegt in verband met de noodzaak van de veranderingen in het kapitalistische geïndustrialiseerd blok, moet hij aandacht besteden aan de middelen die de progressieve beweging aan beide kanten van de geïndustrialiseerde wereld kunnen versterken. Hij beperkt er zich echter toe een principiële verklaring af te leggen over de wenselijkheid van een internationale solidariteit van progressieve bewegingen. Deze solidariteit moet gelijktijdig en gekoördineerd de politiek-militaire machtshebbers in beide blokken onder druk zetten (p.317). Welke houdingen, stellingen en acties dit al dan niet bevorderen, zijn problemen waar Bahro niet toe komt.

De economie van de kulturele revolutie :

Op het einde van zijn werk en bij het formuleren van zijn alternatieven wordt Bahro teruggeworpen op de economie. Tenslotte was het belangrijkste argument tegen de werking van de geïndustrialiseerde maatschappijen dat zij binnen een blind groeiemodel voortduren naar een catastrofale planetaire toestand waarbij iedereen betrokken zal zijn. Is het niet de bewapening die leidt naar de catastrofe dan zal het de verloederding zijn van ons leefmilieu, maar het uiteindelijk resultaat is hetzelfde. Bahro besteedt dan ook een groot deel van zijn alternatief aan het formuleren van een nieuwe economische politiek. Het komt erop neer

dat hij enerzijds een reeks maatregelen formuleert die ervoor moeten zorgen dat bepaalde demoraliserende praktijken niet meer kunnen optreden. (Hij heeft het onder meer over de uitschakeling van corruptie waarbij nadruk wordt gelegd op de afschaffing van allerlei voordelen die de partijfunktionaris bezit). Anderzijds gaat hij in op de positieve taak van de kulturele revolutie. Dit is dan 'het scheppen van een nieuwe organisatie van arbeid en maatschappelijk leven waarop zich dan eindelijk een gemeenschapswezen kan funderen dat de veelbesproken naam 'vrije associatie van solidaire individuen' verdient (p. 390). Het is niet de bedoeling de nulgroei na te streven, wel moet de kwantiteit als norm voor de produktiviteit worden geweerd. Dit werkt hij uit in vijf punten. Rijke individualiteit wordt het doel van produktie; de behoefte aan materiële goederen moet gericht worden op het optimaal socialiseren van de mensen; de produktie moet worden ingepast in de kringloop der natuur; een nieuwe boekhoudingsmethode die past bij de nieuwe economie moet worden uitgewerkt; en tenslotte moet de economie drijven op het nemen van initiatieven die steunen op een werkelijke gemeenschapszin. Al deze voorstellen blijven steken in een zeer abstrakt niveau. Bahro zegt zelf dat hij geen overgangseconomie kan formuleren. Maar hij kan in feite nog minder. Hij kan niet aanwijzen waar in het bestaande economische systeem van het reëel bestaande socialisme een begin kan worden gemaakt met het in overweging nemen van een nieuw groeimodel. Het alternatief blijft enerzijds het propageren van haalbare veranderingen binnen het bestaande systeem en anderzijds het dromen van totaalverandering in een algemeen literaire terminologie.

Besluit :

De belangrijke bijdrage van Bahro ligt naar mijn mening op theoretisch vlak. Met het opnieuw opdiepen van het begrip 'Aziatische produktiewijze' en het gebruik ervan bij zijn benadering van het reëel bestaande socialisme, opent hij een brede waaier van onderzoeksthema's die zich niet beperken tot de Sovjetunie.

Naast de belangrijke theoretische bijdrage waarbij Bahro vanuit het begrip 'Aziatische produktiewijze' poogt de realiteit van de Sovjetunie te verklaren, kan ik de volgende positieve elementen in het boek onderscheiden :

1. Een poging om via een theoretisch kader zicht te krijgen op de mechanismen die de onderdrukkingspraktijken in het reëel bestaande socialisme in stand houden. Hier ga ik akkoord met de kritiek en vooral met het feit dat hij een inspanning doet om deze kritiek uit de verhitte sfeer van een ethische evaluatie te halen, terwijl ik betwijfel of hij erin slaagde een volledig zicht te krijgen op het proces dat voor de uitbuiting en onderdrukking verantwoordelijk is.

2. Bahro's opties voor de toekomst lijken mij in al hun vaagheid de moeite waard om erachter te staan. Hij is oprecht bewogen door menselijk leed en wil met alle middelen waarover hij beschikt vechten voor een betere wereld.

3. Positief is eveneens dat hij in zijn boek de nadruk legt op de problemen die cruciaal zijn voor het voortbestaan van de hele mensheid, maar Bahro slaagt er niet in om de link te leggen tussen deze wereldproblemen en de situatie en opties in het reëel bestaande socialisme. Nergens wordt echt aandacht besteed aan het effect dat bepaalde veranderingen kunnen hebben op bijvoorbeeld de situatie in de derde wereld.

Tenslotte is het heel belangrijk erop te wijzen dat Bahro met zijn boek dat zich richt tot de mensen van het reëel bestaande socialisme en gaat over het reëel bestaande socialisme de indruk verwekt dat de strijd voor het ware socialisme op andere dan economische terreinen moet gevoerd worden. De anti-kapitalistische houding maakt geen deel meer uit van Bahro's strategie, alsof het kapitalisme reeds lang haar groeikracht verloren heeft. Juist dat wil ik met nadruk in vraag stellen en ik zou voorstellen de problemen van 'Het Alternatief' opnieuw aan een onderzoek te onderwerpen vanuit de overweging dat het kapitalisme noch in het Westen, noch in de rest van de wereld aan zijn doodstrijd toe is.

HEIBEL

U moet echt wat aan uw cultuurkritiek doen

In het eerste nummer van de 16e jg. (september '81) spreekt Heibel met de Nederlandse politicoloog **Siep Stuurman** over staatstheorie, over sociale bewegingen en politieke strategie.

Daarnaast is er een uitgebreide situering van het werk van de Engelse cultuurcriticus **Raymond Williams**.

Verder nog bijdragen over literatuur, film en opvoeding.

Los nummer: 135 fr.

Abonnement (sept. 81-juni 82): 500 fr.

Storten op rek.nr. 001-0565395-58 van vzw Heibel,

Vrijheidstraat 18, 2300 Turnhout

